

УДК 37.03(09)

Світлана Цимбал-Слатвінська

ВІКОВІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРІЯ ПРОБЛЕМИ

В статті висвітлюється розкриття проблеми періодизації вікових та індивідуальних особливостей розвитку особистості на основі публікацій в журналі «Советская педагогика». Вказується на важливість досліджень педагогами та психологами вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку, підлітків і дорослих та вплив даних особливостей на процеси розумового виховання.

Ключові слова: розумовий розвиток, розумове виховання, індивідуальні особливості, мислення, психофізіологічна динаміка, психічний розвиток, інтелект.

Світові процеси глобалізації та інформатизації, динамічні соціально-економічні та культурні процеси, що відбуваються у суспільстві, зміни, що відбуваються в освіті, обумовлюють увагу вчених до дослідження питань розумового розвитку та розумового виховання особистості.

У зв'язку з цим, виникає необхідність дослідження вікових та індивідуальних особливостей особистості, розумового розвитку, як основи розумового виховання.

Публікації, присвячені дослідженню останніх, широко представлені на сторінках часопису «Советская педагогика» [1; 2; 3; 4; 5], що свідчить про значну актуальність даної проблеми на той час в педагогічній науці. При цьому більша увага приділялась саме віковій періодизації розумового розвитку дорослих, оскільки саме вона вважалася на той час недослідженою.

Сучасні дослідники також зверталися до дослідження даної проблеми, зокрема, Артеменко О. Н. у дисертаційному дослідженні «Розумове виховання молодших школярів в системі розвиваючого навчання», Даньшов П. М. «Розумове виховання школяра на уроці мислення в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» та інші.

Стаття спрямована на виокремлення індивідуальних і вікових особливостей та їх вплив на процеси розумового виховання.

Поняття розумового розвитку та розумового виховання у наукових дослідженнях педагогів та психологів на сторінках часопису «Советская педагогика» довгий період ототожнювалися. Розумовий розвиток розглядався як динамічна система, стан якої залежить від засвоєння загального досвіду та дозрівання органічної основи – нервової системи, в свою чергу, індивідуальний рівень суттєво відрізнявся від вікових

показників. Основою розумового виховання являвся розвиток розумових здібностей, як психологічних якостей, котрі визначають успішність засвоєння нових знань та вмінь, можливості їх використання при вирішенні різноманітних завдань, підготовки особистості до подальшого життя.

Проблемою даних досліджень було розрізнення понять розумового виховання та розумового розвитку. Особливості розумового розвитку могли бути визначені лишень шляхом психолого-педагогічних досліджень, проведення діагностичних випробувань за допомогою спеціальних методик, основою ж розумового виховання ставав розумовий розвиток.

Як вже зазначалося, диференціація підходу до учнів у розумовому вихованні має враховувати як індивідуальні, так і вікові особливості учнів.

На сторінка часопису «Советская педагогика», Моносзон Е. І. основну увагу приділив віковій періодизації саме шкільного періоду, розглянувши, одночасно, і її психолого-педагогічні особливості. Він визначив, що «вік і його особливості виступають як прояв різних фаз в житті людини. В процесі фізичного, психічного і соціального розвитку по мірі накопичення кількісних змін у фізіологічних і соціально-психологічних структурах неодноразово перебудовується особистість зростаючої людини, якісно змінюються її основні властивості» [3, с. 65].

Найбільш поширеною у радянський період, за твердженням Моносзона Е. І., була періодизація, відображена в таблиці 1.

Таблиця 1.

Педагогічна періодизація віку людини

№ з/п	Назва періоду	Вікові межі періоду
1	Вік немовляти	до 1 року
2	Переддошкільне дитинство	1–3 роки
3	Дошкільне дитинство	2–6 років
4	Молодший шкільний вік	6–10 років
5	Підлітковий вік	10–15 років
6	Юність: Перший період (старший шкільний вік)	15–17 років
7	Другий період	17–21 рік
8	Зрілість: Перший період	21–35 років
9	Другий період	35–60 років
10	Похилий вік	60–75 років
11	Старість	75–90 років
12	Довгожителі	90 років і більше

При цьому відзначено, що основний науковий матеріал накопичено було з вивчення вікових особливостей дітей, підлітків і юнаків, тоді як без належної уваги залишались вікова періодизація дорослих, що особливо

важливо в умовах безперервної освіти.

Моносзон Е. І. виділив зміст вікової педагогіки, виходячи із загальноприйнятої періодизації розвитку людини (наведено розділи відповідно до вікових періодів розвитку) [3, с. 63–64]:

- педагогіка раннього дитинства;
- молодший школяр, його розвиток, навчання і виховання;
- розвиток, навчання і виховання підлітків;
- процес соціального формування юнацтва.

З методологічних позицій з метою педагогічного впливу на учнів в різних вікових категоріях Моносзон Е. І. розглянув необхідність органічного поєднання між собою вікової педагогіки та вікової психології для «цілісного соціального формування людини», адже вікова психологія вивчає особливості психічних процесів, специфіку різних видів інтелектуальної діяльності, чинники розвитку особистості, а вікова педагогіка вивчає процеси навчання і виховання, їх зміст на етапах формування особистості. Їх поєднання дозволить формувати відповідні методи і прийоми навчання і виховання, виходячи із особливостей психічних процесів людини у різних вікових періодах.

Корощенко А. С., досліджуючи особливості навчання учнів з шести років, встановив, що в оволодінні ними навчальним матеріалом існують певні особливості, які виявляються в порівнянні семирічками, які вивчають той же матеріал. До даних особливостей належать [2, с. 30]:

1. Значні труднощі в засвоєнні теоретичного змісту, сприйняття якого пов'язане з необхідністю його абстрагування.

2. Суттєве уповільнення темпу засвоєння матеріалу по мірі підвищення теоретичного рівня його вивчення.

3. Складнощі в процесі формулювання висновків з теоретичних суджень.

4. Не відрізняються в сприйнятті фактичного матеріалу, що потребує звичайного відтворення знань.

5. Кращий рівень виконання практичних і лабораторних занять, що базуються на наочному опрацюванні матеріалу.

В зв'язку із встановленими особливостями навчання шестирічок, були сформовані висновки, що вони можуть ефективно навчатися в школі, однак, їх навчання поруч із оволодіння знаннями потребує оволодіння прийомами розумової діяльності.

Відомий психолог-дослідник Ананьєв Б. Г. приділив увагу дослідженню вікових особливостей дорослих, оскільки «психофізіологічна динаміка зрілості, її еволюція, є одним із чинників навчання дорослих, що проходить в більш складних умовах, ніж навчання підростаючого покоління» [1, с. 56].

Ним було проаналізовано лише різноманітні підходи до аналізу інтелектуальних змін у дорослому віці, виявлено зміни в деяких видах діяльності, однак, не встановлено особливостей змін у видах діяльності і

відповідних чітких вікових меж, як і зазначено в статті, на той час лише створювалась для цього можливість.

Виокремленні такі підходи до дослідження психічного розвитку дорослих: функціонально-динамічний та особистісно-біографічний.

Перший підхід оперує переважно масовими даними, отриманими методами стандартних випробувань і індексами-коефіцієнтами розумового розвитку. Другий підхід – особистісно-біографічний – базується на статистичному опрацюванні біографій видатних людей і таким шляхом встановленні відомих дат старту та фінішу різноманітних видів діяльності, вершин досягнення продуктивності ритму життя і творчості [1, с. 53].

Згідно першого підходу, при сумарному співставленні юнацького (17–19 років) і молодого віку (25–34 роки) більш високі показники інтелектуальних функцій показали особи, що відносяться до останнього згаданого вікового періоду. Деякі інтелектуальні функції (лексична, рівень обізнаності) максимуму досягають в 40 років, інші, пов'язані з психомоторикою, починають знижуватись після 30 років. Однак, за певної варіативності отриманих результатів, відзначено, що важливі інтелектуальні функції постійно покращуються в період 18–50 років, і дещо знижуються після 50 років.

Згідно другого підходу (отримані результати в його межах підтвердили результати в межах першого підходу) встановлено, що піки творчого розвитку проявляються протягом всієї середньої та пізньої фаз життя, проте вони відрізняються для вчених різних спеціальностей, знаходячись в межах 31–46 років, за виключенням математиків, для яких вони мають місце дещо раніше.

Загалом, на основі статті Ананьєва Б. Г. можна дійти висновку, що вікові періоди для різних видів інтелектуальної діяльності необхідно виділяти окремо, оскільки відзначається неспівпадіння періодів для оптимального розвитку різних психічних функцій внаслідок протиріч інтелектуального розвитку.

Петров Я. І. та Степанова Є. І., виходячи з того, що «правильна організація процесу навчання, що сприяє найкращому розвитку дітей і дорослих, може бути вирішена лише за умови вивчення внутрішніх механізмів розвитку психічних функцій і їх взаємозв'язків» [4, с. 58] також розглянули особливості психічних особливостей дорослих, що має більш прикладне значення, оскільки дає можливість вироблення відповідних підходів розумового виховання та навчання, тоді як періодизація дозволяє виявити лише віковий період, що характеризується своїми особливостями. Однак, недоліком їх статті з практичних позицій є те, що вони лише заклали методологічні основи вище згаданих психічних процесів, не визначивши, в якому віковому періоді і яким чином вони проявляються, і як їх можна використовувати в розумовому вихованні.

Основна увага Петровим Я. І. та Степановою Є. І. була зосереджена на дослідженні мікрівікових відмінностей в проявах психофізіологічних

функцій і розвитку інтелекту у віці від 18 до 35 років.

Розумовий розвиток може бути забезпечений розумовою діяльністю і процесом накопичення знань. У людей, що навчаються, «під впливом розумової діяльності спостерігається перетворення психофізіологічних кореляцій. Зі зміною будь-якого показника, що включений в кореляційну плеяду, відбувається зміна структури розумового розвитку» [4, с. 60]. З метою розвитку розумових функцій необхідний вплив на весь комплекс зв'язків, що виникають в структурі інтелекту.

Такими зв'язками є між функціональні зв'язки пам'яті, мислення і уваги, що виявляються за схожим змістом образного чи логічного у функції: образні, вербально-логічні, змішані. Ці зв'язки формують складне переплетення і в окремих функціях і структурі інтелекту, тобто мають парціальний характер [4, с. 66].

Однак, без розкриття зміни структури психічних функцій і їх взаємозв'язку залежно від віку і характеру діяльності людей ускладнюється формування відповіді про характер педагогічного впливу на людей різного віку, чого не було зроблено в аналізованій статті.

Пізніше, Степанова Є. І. [5] окремо прослідкувала зміни розумового розвитку в різних вікових групах, реалізувавши вікову періодизацію і охарактеризувавши особливості психічних процесів в їх межах.

Виділено три наступні макроперіоди розвитку: 18–25, 26–35 і 36–40 років.

Перший макроперіод характеризується більш рухливою структурою міжфункціональних зв'язків інтелектуальних функцій (пам'яті, уваги, мислення). На початку другого макроперіоду відбувається відносна стабілізація міжфункціональної структури, але на більш високому рівні інтегрованості. В 30–35 років і під час третього макроперіоду посилюється диференційованість, самостійність в розвитку функцій, але на більш високому рівні інтегрованості [5, с. 90].

Двухфазність розвитку (перша фаза пов'язана із загальним інтелектуальним розвитком, друга – з спеціалізованим, що впливає із наряду продуктивної діяльності людини) проявляється в різні макроперіоди по-різному.

Під час першого макроперіоду посилено розвиваються загальні розумові функції, тобто спостерігається високий рівень першої фази. Під час другого і третього макроперіодів відзначається співпадіння рівнів двох фаз розвитку психічних функцій, але при цьому з 30 років відзначається провідна роль фази спеціалізації.

Крім того, якщо інтелектуальні функції людини з 30 років проходять черговий пік розвитку, який продовжується до старості, то психомоторні функції починають поступово знижуватись після цього періоду.

Одним із найважливіших чинників, що прискорюють розвиток інтелектуальних функцій, є навчання. Найбільшу сприйнятливості до впливу засобів навчання мають особи у віці 18–25 років [5, с. 90].

У другому макроперіоді відзначається стійкість співвідношення різних видів мислення з переважанням практичного, роль якого з віком посилюється. В свою чергу, «на відміну від пам'яті і мислення високі показники уваги припадають на роки другого макроперіоду» [5, с. 93].

Таким чином, вивчення вікової періодизації дітей і дорослих показало, що для дітей, в яких переважає інтенсивність загальних розумових функцій, в основі розумового розвитку має виступати навчання. В окремих випадках для усунення неуспішності в ранньому віці необхідне навчання прийомам розумової діяльності. У дорослих, особливо з 30-річного віку, більш інтенсивно відбувається розвиток спеціалізованої діяльності, що визначається напрямом професійної діяльності. При цьому до 50 років у дорослих відзначається високий рівень інтелектуальних функцій, які протягом даного періоду поступово покращуються, поступове погіршення починається з 50-річного віку, крім того у інтелектуальних функціях відбувається погіршення психомоторики з 30 років. Отже, розумовий розвиток дорослих може відбуватися на високому рівні, в т.ч. на основі навчання, що має бути спрямоване вже більш успішно на вироблення професійного мислення, професійних вмінь і навичок.

На сторінках часопису «Советская педагогика» педагогами, психологами закладені основи розуміння процесів розумового розвитку та основ розумового виховання, поставлені задачі подолання репродуктивного стилю навчання та переходу до нової освітньої парадигми, що забезпечить пізнавальну активність та самостійність мислення учнів, створить сприятливі умови для розумового виховання з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей, що в майбутньому стане запорукою успішної підготовки високоякісного фахівця, гармонійної особистості.

Подальшим інтересом для дослідження можуть виступити врахування індивідуальних та вікових особливостей розвитку обдарованих дітей в процесі розумового виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Интеллектуальное развитие взрослых людей как характеристика обучаемости (К постановке вопроса) / Б. Г. Ананьев // Советская педагогика. – 1969. – № 10. – С. 48–57.
2. Корощенко А. С. Усвоение учебного материала школьниками, обучающимися с шести лет / А. С. Корощенко // Советская педагогика. – 1984. – № 6. – С. 29–32.
3. Моносзон Э. И. Возрастная педагогика: становление и развитие / Э. И. Моносзон // Советская педагогика. – 1987. – № 6. – С. 62–66.
4. Петров Я. И. Особенности взаимосвязей интеллектуальных функций в период ранней зрелости / Я. И. Петров, Е. И. Степанова // Советская педагогика. – 1969. – № 10. – С. 58–67.
5. Степанова Е. И. Особенности интеллектуального развития взрослых / Е. И. Степанова // Советская педагогика. – 1978. – № 5. – С. 89–94.